

Mavzu: Madaniyat va sivilizatsiya mutanosibligi

A.S.Ravshanov

REJA:

- 1. Madaniyat tushunchasi tarixi va falsafiy tahlili.
- 2. Madaniyat tizim sifatida.
- 3. Ommaviy madaniyat.
- 4. Madaniyat va sivilizatsiya o'rtasidagi munosabat.

MADANIYAT — jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi. Kishilar hayoti va faoliyatining turli ko‘rinishlarida, shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma’naviy boyliklarda ifodalanadi. “Madaniyat” tushunchasi muayyan tarixiy davr (antik Madaniyat), konkret jamiyat, elat va millat (o‘zbek Madaniyati), shuningdek, inson faoliyati yoki turmushining o‘ziga xos sohalari (mas, mehnat M. i, badiiy Madaniyat, turmush Madaniyati)ni izoxlash uchun qo‘llaniladi. Tor ma’noda “Madaniyat” atamasi kishilarning faqat ma’naviy hayoti sohasiga nisbatan ishlatiladi.

XX asrning 50-yillari boshida amerikalik madaniyatshunos olimlar Alfred Kreber va Klayd Klavixonlar o'zlarining “Madaniyat: tushuncha va ta'riflar” nomli asarida madaniyatning 164 ta ta'rifi mavjud ekanligini ko'rsatib o'tadilar. Hozirgi paytda “madaniyat” atamasining 400 da ortiqroq ta'rifi mavjud. Agar ularga e'tibor bersak, madaniyat tushunchasi keng qamrovli hayotning deyarli barcha va hatto bir-biriga zid bo'lgan sohalarini ham qamrab oluvchi tushuncha ekanligini ko'ramiz. Shu boisdan ham madaniyat tushunchasiga insonning aqliy faoliyati va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab oluvchi tushuncha sifatida ta'rif berish juda mushkul.

Madaniyatshunoslikka oid adabiyotlarga nazar tashlasak, madaniyatning turlicha ta'rifu talqinlari mayjudligini ko'ramiz, chunonchi: «inson tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar yig'indisi»; «moddiy va ma'naviy qadriyatlar»; «inson tomonidan yaratilgan ikkinchi tabiat»; «insoniy faoliyat mahsuli»; «ijodiy faoliyat»; «ijodiy faoliyat mahsuli»; «jamiyatning ma'naviy hayoti»; «insonning ma'naviy dunyosi»; «insonning axloqiy fazilatlari»: «insonning ichki va tashqi olami»; «axloqiy sifatlar yig'indisi»; «jamiyat faoliyati»; «shartli belgilar tizirni yig'indisi»; «shartli tasvirlar»; «ramziy ishora va belgilar»; «me'yorva andazalar» va shu kabilar.

«Kultura» atamasi lotin tilidan olingan boʻlib, uni birinchi marta fanga 1871-yili tarixchi va etnograf olim E.Taylor kiritgan. Uning koʻrsatishicha, oʻsha paytda bu tushunchaning bor-yoʻgʻi 7 tagina taʼrifi boʻlgan. Aslida madaniyat keng qamrovli va murakkab tushuncha. Shu boisdan ham yuqorida taʼkidlab oʻtganimizdek, uning 400 dan ortiq taʼrifi mavjuddir.

Madaniyat soʻzi arabcha
Madina (shahar) soʻzidan kelib chiqqan.
Arablar kishilar hayotini ikki turga:
birini badaviy (sahroyi) turmush, ikkinchisini
madaniy turmush deb
boʻlganlar. Madaniylik shaharda oʻtroq holda
yashab, oʻziga xos turmush tarziga
ega boʻlgan aholiga, masalan, Madina shahrida
yashaganlarga nisbatan
ishlatilgan

“Madaniyat” (“culture”) — lotincha soʻz boʻlib, Rim antik davrida paydo boʻlgan. Bu soʻz “colere” feʻlidan kelib chiqib, “ishlov berish”, “qayta ishlash”, “parvarish qilish” degan maʼnoni bildirgan. Bu maʼnoda uni “De agri cultura”! asarini yozgan Rim siyosatdoni Mark Porsiy Katon (mil. av. 234-149) ishlatgan edi. Bugungi kunda ham oʻsimliklarga ishlov berish haqida gap ketganda, «kartoshka kultivatsiyasi» yoki ekin navi haqida madaniy navlar (madaniy oʻsimlik navi maʼnosida) deymiz. Dehqonga yordam beruvchi mashinalar orasida esa “kultivator” degani ham bor

SIVILIZATSIYA VA MADANIYAT - TUSHUNCHALAR TARIXI

Qadimgi Rimliklar orasida paydo bo'lish bosqichida bu atamalar juda oddiy edi:

01

madaniyat - yerga ishlov berish, qishloq xo'jaligi mehnati

02

sivilizatsiya (lotincha “civils” so'zidan - fuqarolik) fuqarolik hayotiga mansublik xususiyati.

Rimliklar uchun sivilizatsiya shahar hayotining yuqori darajasi sifatida belgilandi, bu ularning siyosiy va maishiy munosabatlardagi ustunligini ko'rsatib, Rim fuqarolarini qo'pol va ibtidoiy vahshiy qabilalardan ijobiy ajratib turadi. “Sivilizatsiya” atamasi azaldan madaniyatlik, nafosatlik, xushmuomalalik kabi fazilatlarni ifodalash uchun ishlatilgan.

Ma'rifat davrida "sivilizatsiya" so'ziga fransuz faylasufi, yozuvchisi va ensiklopedisti Pyer Golbax tomonidan hayotning boshlanishi berilgan.

Bu kontseptsiya madaniyat tushunchasi, taraqqiyot kontseptsiyasi va xalqlarning evolyutsion taraqqiyoti nazariyasi bilan chambarchas bog'liq edi. Vaqt o'tishi bilan bu tushuncha noaniqlik kasb etadi.

Ma'rifat davrida "sivilizatsiya" so'ziga fransuz faylasufi, yozuvchisi va ensiklopedisti Per Xolbax tomonidan hayotning boshlanishi berilgan. Bu kontseptsiya madaniyat tushunchasi, taraqqiyot kontseptsiyasi va xalqlarning evolyutsion taraqqiyoti nazariyasi bilan chambarchas bog'liq edi. Vaqt o'tishi bilan bu tushuncha noaniqlik kasb etadi.

Shunday qilib, Volter buni madaniyatli xatti-harakatlar sifatida talqin qiladi, bu yaxshi xulq-atvor va o'zini o'zi boshqarish qobiliyatlarini nazarda tutadi. 19-asr sivilizatsiya tushunchasiga o'ziga xos tuzatishlar kiritdi va uni yanada noaniq qildi. 1877 yilda amerikalik etnograf, tarixchi va sotsiologning kitobi nashr etildi Lyuis Genri Morgan "Qadimgi jamiyat yoki vahshiylikdan vahshiylikdan tsivilizatsiyagacha bo'lgan inson taraqqiyoti yo'nalishlarini o'rganish"

unda muallif bu atamani inson taraqqiyoti bosqichlarini tavsiflash uchun ishlatgan. Taxminan o'sha davrda sivilizatsiya faqat Evropa madaniyati bilan bog'liq bo'lib, falsafada, siyosiy va iqtisodiy hayotda yevrosentrizm g'oyalarini shakllantirdi. Bundan buyon Yevropaga mansub bo'lmagan barcha madaniy hududlar madaniyatsiz yoki madaniyatsiz deb hisoblanardi.

**SIVILIZATSIYANING ILMIY
NAZARIYASINI
SHAKLLANTIRISH
(MADANIY VA TARIXIY
TIPLAR)**

J.-J RUSSO ASARLARIDA, NIKOLAY YAKOVLEVICH DANILEVSKIY, A. TOYNBI, O. SPENGLER kabi tushunchalar orasidagi farqga asoslangan (qisqacha) tsivilizatsiyaning ilmiy nazariyasi shakllandi. amerika tadqiqotchilari A.KROEBER, F.NORTON, P.A.SOROKINLAR asarlarida u madaniyat taraqqiyotining alohida bosqichi, ya'ni madaniy-tarixiy tip sifatida namoyon bo'lib, bir qator xarakterli xususiyatlarni taklif qiladi.

MADANIY-TARIXIY TIP QUYIDAGICHA NAMOYON BO'LADI:

01

Ma'lum bir ijtimoiy genotip va
stereotipga ega bo'lgan odamlar
jamoasi

02

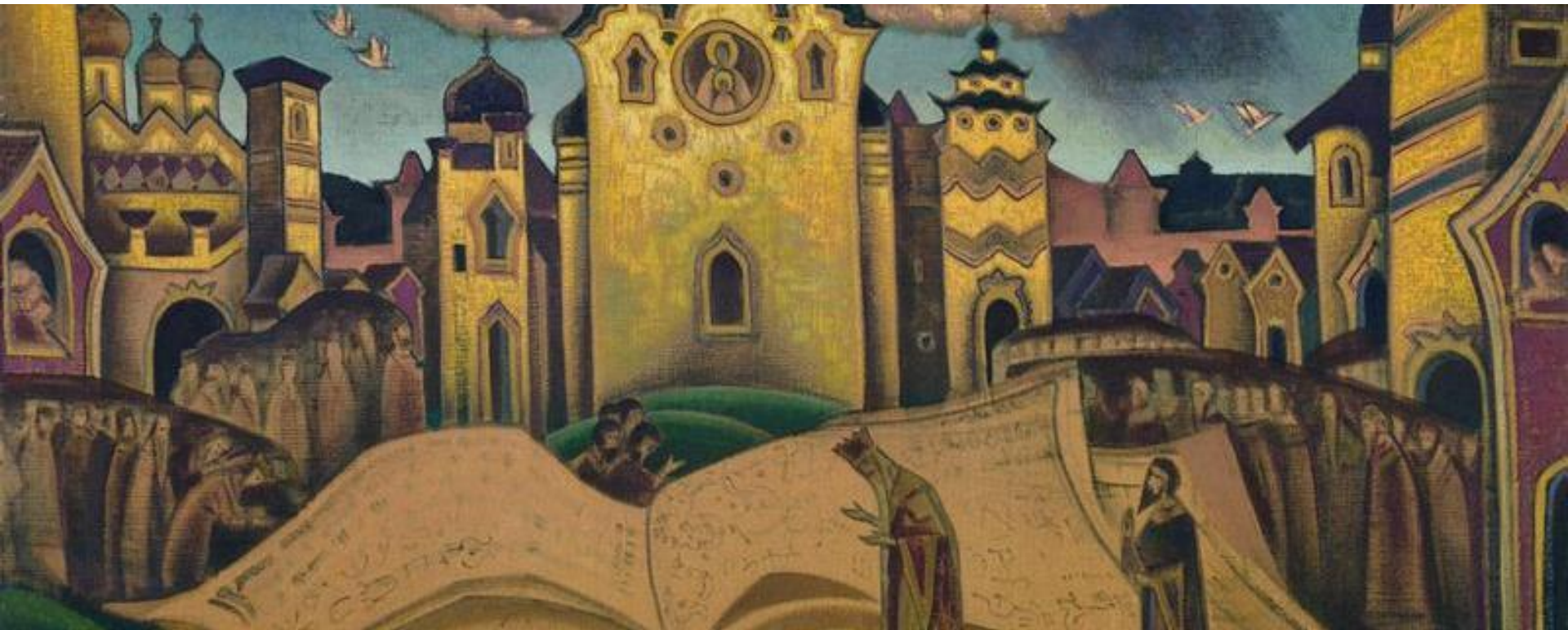
**Rivojlangan dunyo fazosi,
juda yopiq va avtonom**

03

**BOSHQA
SIVILIZATSIYALAR
TIZIMIDA O'ZIGA XOS
O'RIN TUTADI.**

“Sivilizatsiya” atamasini dastlab shotlandiyalik tarixchi va faylasuf A.Fergyusson (1723-1816) o‘z asarlarida qo‘llagan. U ning fikriga ko‘ra, jahon tarixiy jarayonining ma’lum bir bosqichi sivilizatsiyadir.

Fransuz ma’rifatparvarlaridan Monteske, Volter va boshqalarning asarlarida adolat va aql-idrokka asoslangan jamiyat haqiqiy sivilizatsiyalashgan jamiyatdir. Chunki adolat va aql-idrokka asoslangan jamiyatgina kishilarga haqiqiy baxt-saodat olib keladi. Adolatsiz va bilimsizlikka asoslangan jamiyat kishilarga kulfat va nadomat keltiradi, insoniyatni ma’naviy-ma’rifiy tanazzulga olib keladi.

Agar insoniyat tarixining eng dastlabki davri — ibtidoiy jamoa tuzumi davriga e'tibor bersak, o'sha davrda yashagan turli xil qabilalar hozirgi davrda nazarda tutiladigan madaniy taraqqiyot — sivilizatsiyaga erishmaganlar. Eramizdan taxminan 5 ming yillar avval yer yuzining ayrim mintaqalari, ayniqsa, Sharq (qadimgi Shumer, Misr)da sivilizatsiyalar vujudga kela boshladi. Chunki hali ibtidoiy jamoa tuzumi davrida sivilizatsiya me'yorlari hisoblanuvchi na moddiy va na ma'naviy boyliklarni yarata olmaganlar.

Nemis faylasufi O.Shpengler o'zining 1918- yilda yozgan «Yevropaning soknishi» asarida sivilizatsiyaga «texnik-mexanik elementlarning umumiy yig'indisi», degan ta'rifni bersa, madaniyatni «xalqning um um qalbini aks ettiruvchi va muayyan hayotiy jarayonni yashovchi biqiq organizm», deb atadi. Uningcha, sivilizatsiya individual taqdirga ega bo'lgan, tug'ilish, ravnaq topish va o'lish davrlaridan iborat bo'lgan ayrim jamiyatdir.

Faylasufning fikriga ko'ra, madaniyat vaqtda cheklangan. Sivilizatsiyaning, ya'ni texnik taraqqiyot va sanoatning yuksalishi, yirik shaharlarning tezlikda ko'payishi, siyosat, fan va iqtisodiyot sohasidagi eng yirik muammolarning paydo bo'lishi madaniyatning halok bo'lishini anglatadi. Madaniyat inqirozi jamiyat, xalq va millatni albatta halokatga olib keladi. Demak, uning fikriga ko'ra, sivilizatsiya jamiyatni maqtanarli holatga olib kelmaydi, balki jamiyatni mushkul ahvolga solib qo'yadi. Shuning uchun ham sivilizatsiya har qanday madaniyatning tugallanuvchi bosqichi hisoblanadi.

Ingliz faylasufi Arnold Toynbi esa sivilizatsiya atamasidan o'ziga xos boshqa jamiyatlar va davrlardan ajralib turuvchi cheklangan yopiq jam iyatni ifodalash uchun foydalangan. U insoniyat madaniy-tarixiy jarayonini 21 ta sivilizatsiyaga ajratadi. Uning fikricha, har bir sivilizatsiya vujudga kelish, o'sish, tanazzul va yemirilish bosqichlarini bosib o'tadi.

Nomlari yuqorida keltirilgan olimlarning fikrlarini umumlashtirib aytadigan bo'lsak, sivilizatsiya, birinchidan, insoniyatning farovonligini ta'minlaydigan, adolat haqidagi azaliy orzularini ro'yobga chiqaradigan jamiyat bo'lsa, ikkinchidan, insoniyatni halokatga olib boruvchi, axloqsizlik, adolatsizlik va yovuzlik hukmron bo'ladigan, insonni insoniylik qiyofasidan mahrum etuvchi jamiyatdir. Albatta, bu ikkala qarash madaniyat va sivilizatsiyalarni bir-biriga qarama-qarshi qo'yish hisoblanadi.

SIVILIZATSIYALASHGAN JAMIYATNI SIVILIZATSIYALASHMAGAN JAMIYATDAN FARQLASH UCHUN QUYIDAGI BELGILARGA ALOHIDA E'TIBOR BERILADI:

- Jamiyatning xo'jalik, harbiy, huquqiy va boshqa hayotiy faoliyat sohalarini muvofiqlashtiruvchi boshqaruv tizimi va tashkilotlarga ega bo'lgan davlatning mavjudligi.
- Boshqaruv va xo'jalik faoliyatini yuritish uchun zarur bo'lgan yozuvning mavjudligi. (Sivilizatsiyalashgan jamiyatlarda qonunlar yozuv orqali mustahkamlanib borgan. Chunki yozma qonunlar sivilizatsiyalashgan jamiyatning, urf-odatlar esa sivilizatsiyalashmagan jamiyatlarning asosiy belgilari hisoblanadi).
- Ajdodlardan o'tib kelayotgan an'anaviy qonun-qoidalar va huquqiy norma (me'yor)lar yig'indisining mavjudligi, ya'ni jamiyatda qonunlar tizimining qaror topishi. (Sivilizatsiyaga erishgan jamiyatda mavqeyi, e'tiqodidan qat'iy nazar aholining barcha qatlamlari qonunlar tizimiga qat'iy bo'ysunadi).

Albatta, sivilizatsiya belgilarining barchasi birdaniga yuzaga kelmasligi, biri ertaroq, ikkinchisi birm uncha keyinroq vujudga kelishi mumkin.

Yuqorida ko'rsatilgan belgilarning bo'lmasligi esa jamiyatni tanazzulga olib keladi.

ETIBOR UCHUN RAHMAT!

